

נעמי וינר-לוי. פוסעות על חבל דק: סיפורי חיים של נשים דרוזיות פורצות דרך.
באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. 2011. 170 עמודים

תגריד יחיא'יונס*

המחקר על נשים ערביות-פלסטיניות בישראל קיבל תנופה והועשר מאוד בעשור וחצי האחרונים. תנופה זו היא פועל יוצא של התפתחות התיאוריה הביקורתית במדעי החברה ברבע האחרון של המאה העשרים, של התפתחות התיאוריה הפמיניסטית במערב ובמזרח, של לימודי נשים ומגדר באוניברסיטאות בישראל, ושל תהליכים חברתיים והופעת שיחים ציבוריים על המיעוט הערבי ובקרב.

ספרה של נעמי וינר-לוי מצטרף לספרות המתפתחת העוסקת בנשים ערביות-פלסטיניות בישראל ומתמקד בקטגוריה מסוימת מתוכן: הנשים הדרוזיות הראשונות שרכשו השכלה גבוהה. הספר מבוסס על עבודת הדוקטורט שערכה החוקרת בשנים 1998-2004 ביישובים דרוזיים בצפון הארץ ועל מחקר המשך שערכה בשנת 2008. המתודה העיקרית של המחקר היא הריאיון, והחוקרת קיימה 42 ראיונות¹ עם נשים שנבחרו בשיטת הדגימה המכוונת (purposive). כמו כן, המחברת דולה חומרים ורשמים מביקוריה בשדה המחקר בילדותה ובזמן העבודה, ואלה מעבים את התמונה ומשלימים אותה.

הספר בוחן את עולמן של נשים דרוזיות חלוצות שביקשו לרכוש השכלה גבוהה באוניברסיטאות בישראל בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים. היציאה מהכפרים הדרוזיים אל מוסדות ההשכלה כרוכה במעברים בין-תרבותיים וחושפת את הנשים לתפיסות תרבותיות ולניסיונות חיים שונים מאלה שלתוכם גדלו. השפעותיהם של המעברים ניכרות גם לאחר השיבה לכפרים ונידונות בספר בשני הקשרים: מערכת היחסים המגדריים ותפיסת העצמי. סיפורי החיים של הנשים המרואיינות מתוארים כגדושים בקשיים, במאבקים ובחיבוטים שמקורם בתרבות הפטריארכלית ושעלו בעקבות החשיפה למערכות ערכים סותרות. עם זאת, הרצון, היוזמה והנחישות שלהן מוזכים אותן בהצלחות ובהישגים לא רק ברמה האישית אלא גם ברמת החברה, והתמודדות נבונה מזכה אותן בהפעלת הסוכנות החברתית שלהן.

הספר מורכב משישה פרקים כולל המבוא, המספק רקע על האוכלוסייה הדרוזית בישראל, מאפייניה החברתיים והתרבותיים, תהליכי השינוי שהיא עוברת ומעמד האישה בתוכה. הפרק הראשון מוקדש לדיון במקומם של האבות כדמויות מפתח בחיי בנותיהם פורצות הדרך. התמיכה שלהם בבנותיהם מתוארת כמכריעה והכרחית לצורך היציאה ללימודים באוניברסיטה ולצורך יצירת שינוי בפרקטיקות המגדריות. הפרק השני בוחן את המפגש שזימנה ההשכלה הגבוהה לנשים הדרוזיות עם ידע, חברה ותרבות חדשים להן. המפגש הביא לשינוי בדרכי החשיבה לכיוון ביקורתי יותר ולשינוי בתפיסת העצמי לכיוון אינדיבידואליסטי יותר. התמורות והשינויים שחלו בזהותן של המרואיינות במהלך לימודיהן,

* תכנית ללימודי מגדר ובית הספר ללימודי תרבות, אוניברסיטת תל אביב, והמוסד האקדמי נצרת

1 שמונה מתוכם במסגרת מחקר המשך בשנת 2008.

ושהתבהרו בעיקר לאחר השיבה לכפר, הם נושא הפרק השלישי. המתח, הנתק והפער בין רובדי זהותן נעשים דומיננטיים, והמרוויינות מתארות גם תחושות של ייחוד ושל מובחנות מהחברה. בכל פרק משלושת הפרקים הללו המחברת מביאה הערות מהספרות התיאורטית והמחקרית הרלוונטית תחת הכותרת "מתוך ספרות המחקר".

סיפורה של אחת המרוויינות, אמירה, מובא בפרק הרביעי במלואו, כפי שסיפרה אותו. המחברת מסבירה את ההיגיון שמאחורי הצגת הסיפור בשלמותו, והוא לאפשר "הבנה של תהליכים באותה דמות על פני רצף של זמן" (עמ' 136), בניגוד לסיפורי חיים אחרים שמפורקים לתמות ולנושאים שבהם עוסק הספר.

השפעותיהן של הנשים הדרויות המשכילות על חברתן נמצאות במוקד הפרק החמישי, העוסק בשינויים חברתיים ובדרכים שנקטו נשים אלה כדי לחולל אותם. מדובר בשינויים שנעשים מבפנים, "בתוך תרבותן, מתוך מתן כבוד לערכים המרכזיים של התרבות והמסורת" (עמ' 148), ובדרך כלל הם גם אטיים ונסתרים, לפחות בתחילה: "אינם תמיד גלויים למתבונן מבחוץ. וזוה טבוע סוד כוחם" (עמ' 153). הנשים מנהלות את מאבקייהן באופן אינדיבידואלי בחייהן הפרטיים, והשינויים מחלחלים החוצה, נוגעים בנורמות חברתיות ובדפוסי התנהגות מגדרית ומעלים את המודעות לנושאים חדשים. השילוב בין הפרת נורמות מגדריות ובין שמירה קפדנית על נורמות מסורתיות אפשרה לנשים לחולל את השינויים הללו, להיות נושאות הדגל ולסלול את הדרך לנשים אחרות. שינוי מעמד האישה בעדה הדרוית מבחינת השכלה, תעסוקה, כלכלה וחברה נזקף במידה רבה לזכותן.

וינר-לוי נסמכת על תיאוריות משני תחומי דעת עיקריים במדעי החברה: אנתרופולוגיה ופסיכולוגיה חברתית. תיאוריות הפטריארכיה ותיאוריות הזהות משמשות לה מסגרת לעיגון הממצאים העולים מהמחקר ולניתוחם. החוקרת מאמצת את התפיסה של חוקרות פמיניסטיות של המזרח התיכון, ובייחוד במחקרים על חברות ערביות, באשר לדרכים שנשים נוקטות כדי לשנות את תנאי חייהן מבפנים, מתוך המערכת התרבותית והסדר הפטריארכלי שבתוכם הן מנהלות את חייהן. ואולם, היא חולקת על תיאוריות הזהות שמקורן במערב ומציינת שאין בכוחן להסביר ולהכיל את מלוא המורכבות שזיהתה בקרב המרוויינות. למשל, תיאוריות קלאסיות מהותניות רואות בזהות גרעין יציב וקבוע שמתפתח מתוך שאיפה לזהות אינטגרטיבית וקוהרנטית, ואילו תיאוריות פוסט-מודרניות תופסות את הזהות כמשתנה תדיר וכמתקיימת מתוך ריבוי ודיסהרמוניה בין רכדיה. ואולם, אף לא אחת מהגישות האלה נראית לחוקרת מספקת במקרה הנחקר, שכן היא מתארת זהות שהיא גם יציבה וגם משתנה לנוכח ההתנגשות בין הזהות הסמויה לזהות הגלויה אצל משתתפות המחקר. על כן היא מציעה להפריד בין תחומי ההשפעה של התרבויות השונות: התחום הרגשי מושפע מאימוץ של דעות ונורמות מהתרבות הדרויות, והתחום השכלי-קוגניטיבי מושפע מתפיסות מערביות. יתרה מזאת, מכלול ניסיון של המרוויינות המשכילות טבע בזהותן גם תחושות של מצוקה, כאב ועצב. וינר-לוי אמנם מדגישה היבט ייחודי זה ונותנת לו מקום ראוי בדיון, אך נראה שגלום בו פוטנציאל שאפשר לפתחו לכדי תרומה תיאורטית מעמיקה יותר.

יחסי מראיינות-מרוויינות מעסיקים את וינר-לוי לאורך כל הספר. הוגות דעות מהעולם השלישי עסקו רבות ביחסי הכוח שבין חוקרת לנחקרת כשהחוקרת שייכת לעולם המערבי והנחקרת שייכת למזרח, מתוך גישה פוסט-קולוניאלית וכחלק מהביקורת שלהן על הצמד כוח-ידע ועל אופני יצירת הידע. וינר-לוי ערה למיקומה הפריבילגי כחוקרת ששייכת

למערב ולקבוצת הרוב הדומיננטית, אך מתארת יחסים משתנים בינה לבין המרואיינות, לפי ההקשרים והמצבים שמזמנים המפגשים ביניהן, שברבים מהם הכוח אינו בידיה, והיא בפירוש זרה. וינר-לוי משתפת את הקורא בתחושותיה, ברשמיה ובמחשבותיה בנושא זה. המחקר אמנם עוסק בשכבה דקה מבחינה סטטיסטית, אך החוקרת נוקטת גישה זהירה ועומדת על ההטרוגניות המאפיינת את המרואיינות בכל היבט שנידון בספר. ואולם, השימוש שהיא עושה בקטגוריות חברתיות מוכללות של מזרח ומערב, שמות התואר הנגזרים מהן והתפיסות המיוחסות להן אינם עולים בקנה אחד עם גישתה זאת. חוסר העקביות בנושא מקבל ביטוי נוסף כשהחוקרת מקשרת כאמור בין הרובד הרגשי לתרבות הדרוזית ובין הרובד השכלי לתפיסות מערביות. אף שקטגוריות אלה לעתים חיוניות לניתוח, ואף שקשה למצוא להן תחליפים, ראוי היה להיחלץ ממלכודת זו לכל הפחות באמצעות הבעת הסתייגות בדרך כלשהי ופירוק הרגשי והקוגניטיבי למרכיביהם.

הספר של וינר-לוי קריא ועשיר ופותח צוהר לעולמן של נשים שהידע המחקרי עליהן מועט ביותר: הוא מרחיב את הספרות המחקרית על נשים ערביות בישראל בכלל, והוא אחד המחקרים היחידים על קטגוריה ייחודית מתוכן, הנשים הדרוזיות, וליתר דיוק – נשים דרוזיות חלוצות שרכשו השכלה אוניברסיטאית. תרומה נוספת של הספר היא בנקודת המבט של הפסיכולוגיה החברתית, שכן למיטב ידיעתי כמעט לא הופנתה מתוכה תשומת לב מחקרית לנשים אלה.